

fragmenty pracy uderzają oryginalnością ujęć, brak tutaj tak charakterystycznych czasem dla prac niektórych historyków NRD schematów myślowych. Czubiński nie krytykuje nazwisk, ale słusznie polemizuje z różnymi tezami, niezależnie od tego, kto je formułował. Poprzez trafną analizę różnych kierunków w partii, Czubiński wykazał w ostatnim rozdziale, że prawicowe kierownictwo SPD nie przeciwstawiało się w zasadzie polityce kolonialnej rządu.

Praca A. Czubińskiego jest napisana jasnym i przejrzystym stylem. Jej konstrukcja jest wzorowa. Wnosi ona wiele cennego poznawczego materiału do historii Niemiec w latach 1876—1914. Ze względu na szczególną wartość pracy Czubińskiego uważałbym za celowe wydanie jej w języku niemieckim.

STANISŁAW KUBIAK (Poznań)

Dokumente zur Deutschen Verfassungsgeschichte, wyd. Ernst Huber, t. I, II i III, Stuttgart 1961, 1964, 1966.

E. Huber po opracowaniu obszernego, trzytomowego¹ systemu historii ustroju Niemiec od r. 1789 poczynając a na ustroju II Rzeszy kończąc, wydał równocześnie wybór dokumentów dotyczących tego samego zagadnienia. Dwa pierwsze tomy źródeł pokrywają się z tomami systemu, z tym że tom II obejmuje także dokumenty z okresu pierwszej wojny światowej. Tom III, najbardziej objętościowo okazały (756 stron), zawiera dokumenty z okresu rewolucji listopadowej i republiki weimarskiej, a więc doprowadzony został do r. 1933. Sądząc z tego wydawnictwa oraz z dat ukazywania się wspomnianego wyżej dzieła Hubera można przypuszczać, że autor obdarzy nas następnymi tomami, tak systemu, jak i źródeł.

Trzeba stwierdzić, że tego rodzaju tok pracy autora i wydawniczy jest jak najbardziej słuszny i godny naśladowania przy innych wydawnictwach podręcznikowych z tego zakresu. Czytelnik bowiem otrzymuje zarówno syntetyczne ujęcie ustroju państwa i prawa, jak i ma możliwość przy bardziej interesujących go fragmentach sięgnąć do bezpośredniego źródła. Wprawdzie można mieć zastrzeżenia, czy autor, jak to zwykle bywa z wyborem dokumentów, dobrał je najwłaściwiej, ale to już jest inne zagadnienie. W każdym razie trzeba podkreślić, że chyba najlepiej mógł je ocenić i wybrać autor obydwu prac, tj. systemu i wyboru źródeł.

System opracowany przez autora jest bardzo obszerny, bowiem E. Huber pojmuje ustrój państwa szeroko. Stara się ukazać zarówno stosunki polityczne w poszczególnych państwach niemieckich, uwzględnia szeroko sytuację międzynarodową i politykę zagraniczną, poglądy politycznoprawne. Wszystko to jest bardzo słuszne, chodzi jednak o zachowanie właściwych proporcji. Trzeba jednak przyznać, że przy omawianiu ustroju Rzeszy Niemieckiej, a przedtem jeszcze ustroju Związku Północnoniemieckiego i Związku Niemieckiego elementy polityczne muszą być stosunkowo szeroko uwzględniane. Oceniając opracowanie Hubera trzeba powiedzieć, że dostępne jest ono dla czytelnika, który przynajmniej dostatecznie jest zorientowany w ustroju Niemiec i tutaj może znaleźć pogłębienie swych wiadomości. Uwagi powyższe poczyniłem dlatego, by można było zorientować się, jak szeroka problematykę obejmuje dostosowany do tego systemu ustroju Niemiec wybór źródeł.

Tom I źródeł jest kontynuacją opublikowanych po raz pierwszy w latach 1949/1951 *Quellen zum Staatsrecht der Neuzeit*, znacznie naturalniej rozszerzonych. Otwiera go rozdział zatytułowany „koniec starej Rzeszy” (Das Ende des alten Reichs), a pierwszym dokumentem jest postanowienie nadzwyczajnej deputacji Rzeszy z 25 II 1803 r.

Tom II rozpoczyna się od 1851 r., a kończy aktem abdykacyjnym cesarza Wilhelma II. O chronologii tomu III pisałem na wstępie.

¹ E. Huber, *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*, t. I, II i III, 1960—1963.

Podział zagadnień wprowadzony przez autora wydaje się słuszny. Przede wszystkim grupuje w określonych odcinkach czasowych związane z rozwojem państwa i prawa to wszystko, co odnosi się do Niemiec jako całości, a następnie zbiera dokumenty odnoszące się do poszczególnych państw i krajów. Związane jest to ściśle z układem i periodyzacją podręcznika Hubera, tak że tok myśli autora można śledzić uzupełniając je dobranymi i usystematyzowanymi dokumentami.

Na jakich głównie materiałach źródłowych opierał się autor? Chodzi nam o to, czy sięgnął do materiałów archiwalnych publikując nowe dokumenty, czy też wykorzystał już publikowane. W olbrzymiej większości sięgnął Huber do dokumentów już drukowanych; były one wydane w specjalistycznych zbiorach źródeł, takich jak np. W. Altmanna *Ausgewählte Urkunden zur detuschen Verfassungsgeschichte seit 1806*, K. Bindiga *Deutsche Staatsgrundgesetze 1842—1915*, *Akten des Wiener Congresses 1814—1815*, wydane przez J. L. Klübera, czy wreszcie Ph. v. Meyera *Corpus Juris Confoederationis Germanicae*. Naturalnie, trudno byłoby tu wymienić wszystkie ważniejsze wydawnictwa źródeł, podałem tylko przykładowo bardziej znane. Szereg ustaw przedrukowanych zostało z pruskiego zbioru ustaw, zbioru ustaw poszczególnych państw niemieckich, zbioru ustaw Rzeszy, protokołów sejmu związkowego, sejmiku Rzeszy itd. Przygotowując tom III sięgnął wydawca także do gazet, gdzie publikowane były różnego rodzaju odezwy i proklamacje, do opracowań monograficznych i pamiętników, w których zamieszczone były różnego rodzaju dokumenty nie publikowane w oficjalnych wydawnictwach. Można też w tomie tym znaleźć dokumenty pochodzące z archiwów.

Do każdego okresu rozwojowego historii ustroju i prawa Rzeszy daje autor krótki i zwięzły wstęp. Takimi też wstęпами objaśniane są i niektóre nowe instytucje. Nie ogranicza się więc Huber do zamieszczenia samego tekstu, ale wprowadza czytelnika w jego genezę. Widać tu duży wkład pracy autora i staranność w przygotowaniu wydawnictwa, ale też jest ono przejrzyste i zrozumiałe, nawet gdy nie sięga się do opracowanego przez niego systemu.

W tomie II i III zamieszczone zostały jako załączniki wyniki wyborów do Reichstagu od r. 1871 do 1912 oraz od 1919 do 1933 r. Przejrzyście ułożone tabele pozwalają na zorientowanie się co do sił partii politycznych w sejmie Rzeszy. Równocześnie autor zestawiał całą obsadę gabinetów Rzeszy w podanych wyżej datach, a więc do r. 1933 włącznie. W tomie III jest ponadto zestawienie nazwisk premierów pruskich i składu ich gabinetów, poczynając od r. 1919 do 1933 r. Tu też znalazły się podziały na okręgi wojskowe i nazwiska stojących na czele okręgów oraz zmiany, jakie w nich zachodziły. Na końcu tomu III znajduje się dokładny indeks osobowy z podaniem danych personalnych, pełnionych funkcji oraz indeks miejscowości i indeks rzeczowy.

Trzeba raz jeszcze podkreślić, że wybór źródeł do historii ustroju Niemiec jest niezwykle przydatny. Zestawia najważniejsze dokumenty, opatrzone dobrym, a jednocześnie krótkim komentarzem. Ocenic je należy bardzo wysoko.

JAN WĄSICKI (Poznań)

Konkordate seit 1800. Originaltext und deutsche Übersetzung der geltenden Konkordate. Zusammengestellt und bearbeitet von Dr. jur. Lothar Schöppe. Herausgeber: Forschungsstelle für Völkerrecht und ausländisches öffentliches Recht der Universität Hamburg, Institut für Internationales Recht an der Universität Kiel, Institut für Völkerrecht der Universität Göttingen. Dokumente — Band XXXV, Frankfurt am Main—Berlin 1964, Alfred Metzner Verlag, ss. XL + 584.

Teksty konkordatów zawieranych z państwami przez Kościół katolicki nie były dotychczas przedmiotem wielu wydań. Poza publikacjami konkordatów związanych z jednym państwem (np. wydawnictwa dotyczące konkordatów z Niemcami,